

O traducere românească din secolul al XIX-lea: *Hamlet, principele Danemarcei (1855)*

Aida TODI

Primele încercări de traducere a lui Shakespeare în limba română datează din secolul al XIX-lea, iar unele dintre acestea, precum și cele din secolul următor, au format, de-a lungul timpului, obiect de cercetare pentru câteva studii¹. Trebuie precizat că, în prima perioadă a receptării lui Shakespeare în România, traducerile au avut la bază un intermediar francez², fapt explicabil prin relațiile culturale strânse cu Franța și prin cunoașterea acestei limbi de către mulți oameni de cultură români. Printre primele piese traduse amintim *Julius Caesar* (*Julie Cesar*, tragedie în cinci acte de William Shakespeare, tradus de căpitanul S. Stoica, București, în tipografia lui Eliade, 1844).

După cum remarca P. Grimm în studiul amplu consacrat traducerilor românești după capodopere ale literaturii engleze (*Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză*, în „Dacoromania”, an III, 1924, p. 284-377), „traduceri românești, direct din englezește, nu apar decât relativ târziu și sporadic [...]. Traduceri din literatura engleză, făcute însă din limba franceză sau germană, uneori și din grecește sau din alte limbi, începuseră să apară încă cu câteva decenii înainte și după aceea, până astăzi chiar, cele mai multe din operele literaturii engleze sunt traduse din franțuzește sau nemțește”³.

Analiza lingvistică și stilistică a traducerilor din secolul al XIX-lea oferă date importante în ceea ce privește stadiile de evoluție a limbii române literare (îmbogățirea cu neologisme fie de proveniență engleză, la traducerile efectuate direct din engleză, fie cu împrumuturi din germană și mai ales din franceză, în cazul traducerilor prin intermediari, procedeu atât de frecvent în epocă). Secolul al XIX-lea reprezintă perioada de modernizare și consolidare a limbii române literare; acest proces continuă și se perfecționează în secolul al XX-lea și în zilele noastre, iar traducerile din opera lui Shakespeare au contribuit la îmbogățirea și rafinarea mijloacelor de expresie. Este vorba despre o perioadă caracterizată prin intense frământări lingvistice, în care norma încearcă să se fixeze și se constată preocupări intense de îmbogățire a vocabularului prin preluarea de cuvinte și sensuri din limbile de cultură ale epocii: franceza, italiana, germana.

¹ Pentru traducerile românești după Shakespeare, vezi I. Botez, *Shakespeare în românește*, în „Viața românească”, 1923, an XV, mai, nr. 5, p. 277-294; P. Grimm, *Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză*, în „Dacoromania”, an III, 1924, p. 327.

² În legătură cu traducerile franțuzești care au stat la baza traducerilor în românește după Shakespeare, vezi I. Horia Rădulescu, *Les intermédiaires français de Shakespeare en Roumanie*, în „Revue de Littérature comparée”, Paris, nr. 70, april-jun 1938, p. 252-271.

³ P. Grimm, *Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză*, în „Dacoromania”, an III, 1924, p. 285.

Studiul de față face parte dintr-un proiect mai amplu de cercetare – *Shakespeare în memoria spațiului cultural românesc: un model de integrare europeană prin cultură*, prin care ne-am propus să investigăm aspecte ale receptării operei shakespeareane în România; în această etapă a derulării proiectului am început studierea textelor din prima perioadă a receptării în România a lui Shakespeare (multe dintre acestea sunt redactate cu caractere chirilice sau în alfabet de tranziție), precum și identificarea traducerilor manuscrise inedite.

Fragmentul care formează obiectul prezentului studiu (*Hamlet, principele Danemarcei*, dramă în cinci acte și optu părți de la Shakespeare, tradusă de D.P. Economu, București, Imprimeria lui Ferdinand Om, 1855) reprezintă una dintre primele traduceri în limba română a acestei opere shakespeareane. Menționăm că ea a fost precedată de o traducere făcută de către Ioan Barac (*Amlet, Printul de la Dania. O tragedie în 5 perdele după Shakespeare*), needitată, care se poate găsi în manuscris la Biblioteca Academiei Române (mss. rom. 209). P. Grimm, care a studiat traducerile românești vechi după Shakespeare, precizează despre această piesă că „a mai avut alte două ediții, în 1857 și în 1859, ceea ce dovedește că a fost mult citită; e importantă întrucât a fost folosită multă vreme pentru reprezentațiile date de compania dramatică din București, unde s-a jucat pentru prima dată în 1884 și chiar mai târziu, în 1886”⁴.

Traducerea este realizată, după cum demonstrează principalele trăsături semantice și lexicale ale limbii folosite, după o traducere franceză⁵, ea prezentând, în general, particularitățile normei limbii române literare de la jumătatea secolului al XIX-lea. Nu am găsit în biblioteci varianta franceză care a stat la baza acestei traduceri. I. Horia Rădulescu, care a comparat cele două traduceri (română și franceză), arăta că titlul traducerii românești reproduce titlul francez, deși traducătorul nu mărturisește că a tradus din franceză, cum făcuseră unii dintre predecesorii săi. El este de părere chiar că traducătorul a încercat să disimuleze textul utilizat, introducând unele modificări în distribuția personajelor, suprimându-le pe unele dintre acestea, schimbându-le ordinea sau dându-le anumite calificative. El semnalează și unele interpolări ale traducătorului român în textul francez, care ar susține aceeași idee⁶. Este de reținut, totuși, că problema intermediarului care a stat la baza traducerii românești este controversată. I. Botez avansase ideea că traducerea lui Hamlet a fost făcută după Letourneur și Benjamin Laroche⁷, ipoteză pe care P. Grimm a respins-o, fără a aduce însă argumente⁸.

În cele ce urmează vom prezenta unele dintre principalele particularități lingvistice ale textului – aspecte lexicale și relații semantice (actul I). Cifrele dintre paranteze indică pagina din ediția citată.

⁴ *Ibidem*, p. 327.

⁵ S-a considerat că la baza acestei traduceri a stat un intermediar francez în versuri (traducerea românească a lui P.D. Economu este în proză) realizat de Alexandre Dumas și Paul Meurice – *Hamlet, Prince de Danemark (Shakespeare's Hamlet, prince of Danemark)*, drame en cinq actes et huit tableaux, en vers, Paris, Imprimerie Dondey-Dupré, 1847 (I. Horia Rădulescu, *Les intermédiaires français de Shakespeare en Roumanie*, în „Revue de Littérature compare”, Paris, nr. 70, avril-juin 1938, p. 252-271).

⁶ *Ibidem*, p. 267-270.

⁷ I. Botez, *Shakespeare în românește*, în „Viața românească”, 1923, an XV, mai, nr. 5, p. 277-294.

⁸ P. Grimm, *Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză*, în „Dacoromania”, an III, 1924, p. 328.

Neologisme

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, viața social-politică și culturală românească a suferit o puternică influență occidentală, grecismele fanariote din perioada fanariotă fiind abandonate aproape integral; franceza a devenit limba cea mai cunoscută în spațiul românesc, limba „la modă” a protipendadei, contribuind, alături de influența latină savantă și de cea italiană, la reromanizarea limbii române.⁹ Ulterior, multe dintre cuvintele de origine franceză au fost adaptate conform normelor limbii române¹⁰.

Dacă unele dintre traduceri românești anterioare ale operelor lui Shakespeare sunt sărace în neologisme¹¹, textul analizat se remarcă prin multitudinea acestora, majoritatea de proveniență franceză, câteva de origine italiană; unele dintre ele nu erau necesare, în limba română existând echivalente din fondul mai vechi; așa, de pildă: *damă* „doamnă, femeie” (4); *secundul* (gropar) „cel de-al doilea” (4); *descendând* „coborând” (5), *investit* „îmbrăcat, înveșmântat” (5), *alegru* „vioi” (5), *crepusculă* „apus” (6), (lege) *immutabilă* „neschimbătoare” (6), *companion* „tovarăș, însoțitor”, *genitore* „înaintaș, părinte” (8), *giubial* „de bucurie, de veselie” (8), *ardinte* „fierbinte, arzător” (9), *amor* „iubire, dragoste” (9), *angel* „înger” (16)¹². Unele dintre acestea au circulat o vreme în epoca de care ne ocupăm, fiind utilizate de mulți scriitori români, ulterior ieșind din uz sau folosindu-se cu totul excepțional, de regulă cu sens peiorativ. Trebuie să precizăm totuși că traducătorul nu pare să reprezinte o excepție de la regula vremii, majoritatea neologismelor utilizate de el întâlnindu-se și la alți scriitori; așa, de pildă: *acord* (9) este întâlnit, în epocă, și la Anton Pann; *amor* (5, 26, 28), la D. Bolintineanu; *bellă* (16), la C. Bolliac și M. Eminescu; *conchistă* (27), la N. Bălcescu; *în darn* (15), la I. Heliade-Rădulescu, C. Bolliac și D. Bolintineanu¹³; *espresu* (16), la B.P. Hasdeu; *a pasa* (4), la Al. Odobescu; *popol* (5), la C-tin Bălcescu, C. Bolliac și D. Bolintineanu; *tempeastă* (17), la C. Bolliac; *veritate* (18), la C.D. Aricescu.¹⁴ Dicționarele

⁹ Fixarea termenilor de origine franceză a suferit un proces îndelungat. La început termenii erau preluați aidoma din franceză și folosiți în forme care nu s-au impus, forme ridiculizate de M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, I.L. Caragiale (*a abima* „a ruina” < fr. *abîmer*, *concherant* „cuceritor” < fr. *conquerant*, *a dispoza* „a dispune” < fr. *disposer*) (Ștefan Munteanu, Vasile Țăra, *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983, p. 146-147).

¹⁰ În legătură cu modele lingvistice care au influențat, de-a lungul timpului, limba română, vezi Manuela Nevaci, *Identitatea prin limbă și „modele” lingvistice*, în volumul sesiunii *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, Academia Română și Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, 2003, p. 72-77.

¹¹ De pildă, traducerea lui *Luliu Cezar*, efectuată de căpitanul S. Stoica (1844), și a lui *Hamlet*, făcută de Ion Barac la o dată probabil anterioară, dar greu de fixat, și rămasă în manuscris. Pentru acestea, vezi P. Grimm, *Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză*, în „Dacoromania”, an III, 1924, p. 327-328.

¹² După cum s-a observat, datorită „caracterului ei ospitalier”, limba română a manifestat permanent o deosebită capacitate de asimilare a împrumuturilor. Astfel, româna s-a confruntat de-a lungul timpului cu diferite influențe (mode) lingvistice (grecești, franțuzești, italienești), fără a-și pierde însă identitatea (Mioara Avram, *Anglicismele în limba română actuală*, București, Editura Academiei, 1997).

¹³ Apare pentru prima dată în română la D. Cantemir, în *Istoria ieroglifică*, în forma *în dar*, alternativ cu sinonimul său românesc mai vechi, *în zadar*: „Ce în zădar cuvintele și în dar nevoințele își pierdu” (D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, în *Opere complete*, vol. IV, București, Editura Academiei R.S.R., 1973, p. 109); „că de pre a voroavelor semne, carile aiavea îmi arată, ostenința mea în zădar și nevoința în dar îmi va ieși” (*ibidem*, p. 177); „toate ostenințele în zădar și toate slujbele în dar a fi mi-am arătat” (*ibidem*, p. 200). Numai în *Scară a numelor și cuvintelor ieroglificești tâlcuitoare* apare forma *în darn* (< it. *indarno*).

¹⁴ C. Cruțeru, *Limba și stilul scrierilor lui D. Bolintineanu*, în *Studii de istorie a limbii române literare*, II, Editura pentru Literatură, București, 1969, p. 105-143. Autorul afirmă însă: „nici unul dintre acestea nu

vremii consemnează, de asemeni, o serie de neologisme, dintre care unele s-au impus ulterior în limbă, multe fiind însă abandonate¹⁵.

Și calcurile lingvistice sunt unele cu circulație mai largă: *a cere pardon* (16) poate fi întâlnit și la D. Bolintineanu¹⁶.

Parcursarea, fie și sumară, a traducerii care face obiectul prezentului studiu, relevă o serie de substantive neologice (în majoritatea lor de origine franceză), terminate în *-iune* (franceză *-ion*). Acestea sunt frecvente în româna secolului al XIX-lea; unele – foarte puține – s-au impus ulterior ca atare în româna literară, păstrându-se până astăzi: *promisiune* (8), *afflicțiune* (8), *comuniune* (26); în cazul celor mai multe, și acestea păstrate, cu ușoare modificări ortografice și ortoepice, s-a renunțat la terminația în *-iune* în favoarea celei în *-ie*: *pozițiune* (8, 29), *imaginațiune* (11), *ilusiune* (12), *conversațiune* (14, 23), *rezoluțiune* (20), *satisfacțiune* (20), *adjurațiune* (22), *meditațiune* (22), *revelațiune* (24), *impresiune* (27), *espresiune* (31), pentru care în româna actuală se folosesc formele *poziție*, *imaginație*, *iluzie*, *conversație*, *rezoluție*, *satisfacție*, *adjurație*, *meditație*, *revelație*, *impresie*, *expresie*¹⁷; *atențiune* (24) circulă astăzi în ambele forme – *atenție* și *atențiune*; în sfârșit, în cazul unor asemenea substantive, româna a păstrat forma în *-iune*, alături de aceasta apărând și forma în *-ie*, între cele două producându-se o diferențiere semantică: *rațiune* (10, 23) se utilizează astăzi cu sensul din text („facultatea omului de a cunoaște, de a gândi logic, de a înțelege sensul și legătura fenomenelor; judecată, minte“), iar alături de acesta circulă și *rație* („cantitate de hrană pe care trebuie să o consume un om sau un animal într-un timp determinat și care conține toate substanțele necesare funcțiilor vitale ale organismului“).

Adaptarea neologismelor prezintă unele fluctuații, care apar uneori pe aceeași pagină; este cazul substantivului *amiciție*: *fii sigur de amiciția noastră* (15), *eu nu cer de cât amiceștea voastră* (15); *vă atac onoarea și amiciția* (29); *am jurământul și amicia voastră* (31); *suvenirul* (astăzi neutru), în text este feminin: *suvenirea aceluia* ((6); neologismul *consoartă* prezintă, la singular, desinența *-e*: *am luat de consoarte... pe aceea care... ne a fost soră* (6); *crepusculul* (neutru), în text – *crepuscula: până când crepuscula cade din ceruri* (7). Faptul este explicabil, dacă avem în vedere că majoritatea abia intraseră în limbă și nu exista încă un exercițiu de utilizare a lor.

Neologismele nu sunt întotdeauna suficient adaptate din punct de vedere fonetic și grafic; forma lor s-a definitivat abia mai târziu, prin eforturile conjugate ale oamenilor de cultură și ale instituțiilor abilitate în fixarea și promovarea normei literare: *personagele* (4), *curtisani* (4), *să vă proteje* (5), *a vă exprima* (5), *îmmemorezu* (6), *immutabilă* (7), *ipocrisia* (7), *a succumbat* (8), *o durere extremă* (8) etc.

Altele au avut o existență pasageră, nesupraviețuind epocii: *alegru „viori”* (6), *amor „iubire, dragoste”* (9), *angel „înger”* (16), *ardinte „fierbinte, arzător”* (9),

credem că a fost luat direct din italiană, ci mai degrabă este rezultatul tendinței generale apărute la scriitorii vremii”.

¹⁵ Menționăm dicționarele elaborate de I.D. Negulici (București, 1848), T. Stamate (Iași, 1851 – ediția I, 1856 – ediția a II-a, neschimbată), E. Protopopescu și V. Popescu (București, 1960 – ediția I, 1962- ediția a II-a, îmbogățită, 1870 – ediția a III-a) etc. Pentru detalii, vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, Editura Științifică, București, 1966, p. 85-98.

¹⁶ *Ibidem*, p. 95.

¹⁷ Menționăm totuși că formele în *-iune* s-au păstrat până târziu, unele dintre ele întâlnindu-se până la începutul secolului XX.

companion „tovarăș, însoțitor” (6), *descendând* „coborând” (5), *genitore* „înaintaș, părinte” (8), *giubial* „de bucurie, de veselie” (8), *se passă* „se petrece” (4), *popolu* „popor” (4), *resbel* „luptă” (6).

Evitarea sistematică a slavonismelor pare a fi o regulă a vremii, chiar și pentru traducătorii care nu abuzează de neologisme¹⁸. Fără a ne referi la calitatea propriu-zisă a traducerii, considerăm că traducătorul manifestă o bună intuiție lingvistică în selecția unor neologisme; este remarcabil că, în această perioadă atât de frământată din punct de vedere lingvistic, caracterizată prin numeroase încercări de îmbogățire a limbii prin cele mai diverse procedee și numeroase dispute pe această temă, reușește să găsească, în cele mai multe cazuri, termenul potrivit și consacrat, ulterior, de norma literară. Fragmentul cercetat înregistrează un număr impresionant de neologisme (aproximativ 400 doar în primul act, unele, cu apariție izolată, altele, mai frecvente), majoritatea păstrate ulterior.

Unele au fost păstrate și consfințite de normă; enumerăm mai jos numai câteva, întrucât ele sunt foarte numeroase: *a se abate* (20), *absolut* (18), *accident* (14), *acord* (9), *a acorda* (15, 31), *a admira* (8), *adorat* (19), *a afecta* (30), *aliment* (11), *a anunța* (10), *armonie* (9), *a articula* (12), *asasin* (27, 28), *a asista* (10), *aspect* (23), *a atesta* (11), *atrocitate* (26), *a avansa* (6, 19), *bilet* (18), *bizar* (30), *cadavru* (9), *calcul* (11), *caritate* (22), *cauză* (10, 31), *a comanda* (14), *a comite* (24, 29), *compătimitate* (26), *comuniune* (26), *a conduce* (10), *conduită* (30), *a conserva* (10, 24), *a consimți* (26), *consoartă* (6), *a constrânge* (22), *a consulta* (11), *a consuma* (24, 28), *conștiință* (19, 27), *contra* (8), *a conține* (9), *a convinge* (7), *credul* (19), *curiozitate* (p. 12), *a declara* (29), *delir* (30), *demn* (10, 26), *demon* (25), *a demonstrează* (31), *a denota* (7), *a descrie* (12), *destin* (15, 23), *disimulat* (31), *distinge* (6, 7, 19), *divin* (22, 25), *doliu* (6), *echivoc* (21), *eroare* (24), *etern* (25, 27), *eternitate* (22), *eveniment* (29, 31), *a evita* (13), *fals* (9), *fantomă* (12, 22), *figură* (22), *filial* (8), *fatalitate* (6), *fragilitate* (9), *frivol* (27), *funeralii* (10), *funerar* (11), *funest* (13, 22), *gest* (22, 24), *grav* (15, 21), *a guverna* (9), *idee* (8), *imagine* (12, 14), *imperios* (24), *imperiu* (22), *incest* (25, 26), *infam* (9, 25, 26), *injurie* (30), *insensibil* (22), *interes* (29), *intim* (10, 29), *memorie* (8, 28), *ministru* (6), *mizerabil* (9, 27), *mizerie* (9), *mister* (13, 25, 30), *modestie* (15), *monotonie* (16, 28), *mortal* (26), *nervos* (27), *a nota* (28), *a observa* (20), *odios* (26), *onoare* (16, 20, 29, 30), *ordin* (20, 27, 28, 31), *oribil* (11, 13, 23), *paloare* (7), *parfum* (28), *pasiune* (19), *penibil* (9, 22), *a prefera* (11, 26), *a posedă* (7), *a procura* (27), *profund* (31), *a profera* (12), *promisiune* (8), *a propaga* (25), *pur* (26), *rațiune* (10, 12, 23), *a reclama* (6), *a recomanda* (31), *a reflecta* (14, 23), *registru* (28), *a repeta* (18), *a respecta* (27), *a revela* (25), *sacrificiu* (19), *sacru* (15), *secret* (12, 25), *a semnifica* (22, 30), *sentiment* (8), *sentință* (24), *sferă* (29), *sincer* (19), *sinistru* (14), *sonor* (13), *speranță* (17), *splendid* (22), *subiect* (13), *sublim* (17), *suprem* (27, 28, 31), *talent* (25), *tendență* (15), *teroare* (12, 23), *uman* (15), *valoare* (27), *vulgar* (27) etc.

În cazul altora, s-a produs o specializare semantică: *a investi*, de fapt, cu forma recomandată astăzi *a investi* „a da cuiva în mod oficial un drept, o autoritate, o demnitate, o atribuție; (în evul mediu) a da cuiva investitură”; *a investi* („a plasa, a

¹⁸ În analiza asupra traducerilor din literatura engleză. P. Grimm arată că traducătorul lui Iuliu Cesare (căpitanul S. Stoica, 1844), „se silește de multe ori să găsească expresiuni românești și nu se grăbește a întrebuița neologisme care nu erau încă introduse în limbă”, dar „pare însă totuși a voi să se ferească de slavonisme, ca și Eliade” (P. Grimm, *Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză*, în „Dacoromania”, an III, 1924, p. 325).

aloca, a cheltui un fond, un capital, diverse mijloace materiale într-o întreprindere; a face o investiție”). Unele se utilizează doar în anumite contexte: *n'a succumbat* (8), *suicidu* (9), *a descende* (6), astăzi în forma *a descinde*; *parolă* (20) etc.

Se întâlnesc câteva franțuzisme și italianisme, preluate ca atare; unele păstrează particularități grafice ale limbii din care au fost preluate: *se passă* „se petrece” (4), *companion* „însoțitor” (6, 29), *spuvantabil* „însăpăimântător” (12), *veritate* „adevăr” (18), *inorant* „ignorant” (19), *a defia* „a sfida” (21), *încuetudine* „neliniște, îngrijorare” (22), *jaluză* „geloasă” (22), *bellă* „frumoasă” (16), *angel* „înger” (16), *nuvele* „noutăți, vești” (16), *turment* (17, 26) și *turmentă* „necaz, supărare” (24), *tempeastă* „furtună” (18), *conchistă* „cucerire” (27), *consign* „consemn” (28), *devuat* „devotat” (30) etc.

Ce i s-ar putea reproșa traducătorului este, poate, tocmai preferința accentuată pentru acești termeni, care înlocuiesc, aproape sistematic, cuvinte uzuale din vechiul fond al limbii. Astfel, *amor* (5, 26, 28) apare constant, în detrimentul sinonimelor sale mult mai vechi și mai uzuale *iubire* și *dragoste*, de origine slavă; la fel, *amicizie* (16, 29), *amicețe* (15) și *amicie* (31) îl înlocuiesc pe vechiul și frecventul *prietenie*; *amoros* (18), în locul lui *iubitor*, *drăgăstos*; *adorat* (19), pentru *iubit* (totuși, uneori se folosește *scump*, 16); *amantă* (20), pentru *iubită*; *asasin* (27, 28) și *criminal* (26), pentru *ucigaș*, derivat pe teren românesc de la *a ucide*; *a avansa* (6, 19), este folosit în locul lui *a înainta*; *blasfemat* (6), pentru *blestemat*; *bellă* (16) pentru *frumoasă* (*frumos* este folosit numai pentru un substantiv masculin: *frumos angel*, p. 16); *turment* (17, 26) și *turmentă* (24), pentru *necaz*, *supărare*, *chin* etc.

Unele consoane prezintă grafie dublă în special la neologisme: *offițier* (4), *immutabilă* (7), *să possede* (7), *afflicțiunei* (8), *poate atesta* (11), *immobili* (12), *permitte* (20), *promitemu* (30), tendință care a fost pusă pe seama influenței italiene.

Arhaisme

Acestea sunt puțin numeroase: *căutătură* „privire” (6), *neodihnă* „neliniște” (14), *a via* „a trăi” (26).

Uneori arhaismul coexistă cu neologismul: *sânta veritate* (19), *sânta unire* (31), *umbră santă* (27).

Sinonimia

În unele situații, neologismul apare alternativ cu sinonimul său mai vechi; așa se întâmplă cu neologismul *spuvantabil* – *descoperirea acest secret spuvantabil* (13), alături de care apare, puțin mai jos, sinonimul său din fondul mai vechi *însăpăimântător*: *ce secrete însăpăimântătoare* (13). Alte exemple similare: *celest* (27) și *ceresc*, în contexte identice: *ce nuvele prin legiunile cerești?* (16), *legiuni celeste* (27), *alegru* (6) și *vessel* (17): *fii mai alegru* (6), *sunt prea vessel* (17); altele sunt folosite alternativ neologisme: *bizar* (30) și *straniu* (29): *conduita mea o să vi se pară destul de bizară* (30), *cât vă e de straniu și echivoc limbajul* (29); *mister* (13, 25, 30) și *secret* (12, 25): *de cunoști vrun misteru oribil* (13), *ce secrete însăpăimântătoare* (12) etc.

Un procedeu care ține de manierismul sintactic al textelor medievale constă în *legarea prin coordonare a unor termeni sinonimi sau foarte apropiați ca semantism*.

Coordonarea a doi sau, mai rar, a trei termeni sinonimi reprezintă una dintre particularitățile sintactice pregnante ale cronicilor românești din secolul al XVIII-lea¹⁹.

¹⁹ Procedul a atras atenția specialiștilor, care l-au semnalat în opera lui Dimitrie Cantemir (Gr. Brâncuș, *Observații asupra structurii frazei în „Istoria ieroglifică”*, în AUB (LLR), XXII (1973), nr.2,

Astfel de construcții, în care sinonimele sunt utilizate în perechi, au fost numite de Al. Niculescu „structuri sinonime binare”²⁰ sau „binoame sinonimice”²¹, iar stilul rezultat din reluări sinonimice bimembre ar reprezenta un *stil binominal*, termen preluat de la J. Marouzeau, care descoperea acest procedeu în texte din latina târzie²².

Alăturarea sinonimelor în perechi constituie o trăsătură stilistică întâlnită și în vorbirea populară, cu rol expresiv, nu numai în limba română, ci și în celelalte limbi, mai ales în limbile romanice²³. Grupările fixe din limba română – *viu și nevătămat*; în *carne și oase*; *vai și amar*; *mare și tare* sau cele din franceză *sain et sauf*, *bel et bien* sunt construite după același model. Astfel de structuri au fost înregistrate și în texte nonliterare din latina târzie, cu precădere în stilul juridic-administrativ, de către R. Politzer²⁴, care precizează că „frazologia juridică a latinei (și poate a multor alte limbi) folosește perechi sau serii de sinonime sau expresii apropiate de sinonime”²⁵ și dă ca exemple: *iniuria* aut *molestia* facere, *lesionem* et *damnum*, *firma* et *stabilis*, *cupio* et *iubeo*, *donamus* et *conferimus*, *consors* aut *socius*; *havere*, *tenere* et *possidere*; *teneas*, *possedeas*; *gubernare* et *regere*; *rectori* et *gubernatori*, *totum* et *ad integrum*...*habeat*; *teneat* et *possideat*; *possidere* et *dominari*, *confirmare* et *signare*, per *iustitiam* et *lege*, nihil... *agere* aut *causare* etc., extrase din documente legislative din secolele al VII-lea și al VIII-lea.²⁶ Notând că jargonul juridic utilizează asemenea binominale și în engleză („*peacefully* and *quietly*, *have* and *hold* said premises”)²⁷ și că stilul binominal juridic al limbilor europene nu s-a dezvoltat independent, ci este probabil o moștenire a fenomenului latinesc (dar că natura legislativă a acestor documente nu explică în întregime procedeu stilistic), R. Politzer formulează concluzia că „repetiția sinonimică

p.83-88; Stela Toma, *Über den Wortschatz in Cantemirs Roman „Istoria ieroglică”*, în „Dacoromania”, Freiburg / München, nr. 2/1974, p. 288-298; Al. Niculescu, *Structuri sinonimice binare în stilul lui Dimitrie Cantemir*, în *Între filologie și poetică*, București, 1980, p. 99-104; amplificări și nuanțări ale conceptelor prin juxtapuneri sinonimice de tipul „dragostea pe toate învinge și biruiește”, „semne de mirare și de minunare unul către altul arată” (Al. Niculescu, *art. cit.*, p. 99) sau „nu era, nici să afla dihanie carea ... de virtutea și puterea învățaturii aceștia cu mare frică, cu neîncetat tremur și cu nespusă groază să nu se clătească”, „cu nepotolită și nestinsă de foc pară” (Gr. Brâncuș, *art. cit.*, p. 85), excerptate din scrierile acestui cărturar, au fost înregistrate și în alte texte românești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea – Grigore Ureche, Miron Costin (Al. Niculescu, *art. cit.*, p. 103-104). Referindu-se la secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, Gr. Brâncuș arată că „fenomenul repetiției prin sinonim, foarte frecvent în limba cărților epocii și mai târziu, se justifică stilistic prin nevoia unei clarificări maxime a semnificării enunțului” (Gr. Brâncuș, *art. cit.*, p. 85). În legătură cu frecvența și clasificarea acestor tipuri de sinonime în literatura cronicărească a secolului al XVIII-lea, vezi și Aida Todi, cap. *Structuri sinonimice binare și ternare, în Elemente de sintaxă românească veche*, Paralela 45, București-Pitești, 2001, p. 224-231.

²⁰ Al. Niculescu, *art. cit.*, p. 99.

²¹ *Ibidem*, p.101.

²² J. Marouzeau, *Traité de stylistique latine*, Paris, 1946, p. 247-251, 277-282.

²³ Pentru celelalte limbi, cf. Y. Malkiel, *Studies in Irreversible Binomials*, în „Lingua. International Review of General Linguistics / Revue internationale de linguistique générale”, Amsterdam, VIII/1959, nr. 2, p. 113-160.

²⁴ Robert L. Politzer, *Synonymic Repetition in Late Latin and Romance*, în „Language. Journal of the Linguistic Society of America”, edited by Bernard Bloch, Baltimore, XXX, 37, nr. 4, 1961, p. 484-487.

²⁵ *Ibidem*, p. 485.

²⁶ *Ibidem*, p. 485-486.

²⁷ *Ibidem*, p. 486.

este caracteristică în general latinei târzii și perioadei timpurii a limbilor romanice” (în engleză *Romance*)²⁸.

Acest procedeu retoric tradițional nu afectează numai limbile romanice propriu-zise (*Latin-Romance*), ci și pe cele germanice, influențate de latină (*Germanic-Romance*)²⁹.

Asemenea structuri sinonimice au fost înregistrate însă și în textele medievale literare (S. Pellegrini studiază problema repetiției sinonimice în *Cântecul lui Roland*)³⁰, prezența procedurii în discuție în textele literare și neliterare atrăgând atenția și altor specialiști³¹.

În traducerea care formează obiectul studiului nostru, procedeu este destul de frecvent; el se întâlnește constant în textele shakespeariene; iată câteva exemple de sinonime coordonate din traducerea lui Hamlet, care se situează în special în sfera semantică a sentimentelor: *perderea unui frate scump și iubit* (5); *aer trist și posomorât* (7); *nu mai poate străvede și distinge* (7); *apari încă așa de trist și sufferindu* (7); *denotu tristețea, mâhnirea ce simtu* (7); *îmi place și admiru* (8); *perderea unui obiect scump, precios* (8); *acordul sau armonia* (9); *rușine și desonoare* (9); *sufflet bun și nobil* (11); *corpul tău rece și insensibil* (23); *dorințele și poftele lui cele infame* (27); *sufferințele și turmentele părintelui tău* (27), *deliru și rătăcirea nebunilor* (30).

Construcții similare, cu coordonarea unor termeni aproximativ sinonimi se pot găsi și în ediția originală a piesei *The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark* din volumul William Shakespeare, *The Complete Works, The Oxford Shakespeare*, Compact Edition, Clarendon Press, Oxford, 1988; iată câteva exemple construite pe acest tipar:

King Claudius: *Tis sweet and commendable* in your nature I, 1, 36;

King Claudius: An understanding *simple and unschooled* I, 1, 97;

King Claudius: This *gentle and unforced* accord of Hamlet I, 1, 124;

Horatio: By their *oppressed and fear-surprisèd eyes* I, 2, 203;

Hamlet: How *strange or odd* soe'er I bear myself I, 5, 171;

Ophelia: And I, of ladies *most deject and wretched* III, 1, 158;

Hamlet: So I do still, by these pickers and stealers III, 2, 323

Guildenstern: *Most holy and religious* fear it is III, 3, 8;

Rosencrantz: Are *mortised and adjoined*, which when it falls III, 3, 20;

Hamlet: O, this is *hire and salary*, not revenge III, 3, 79.

În textul românesc, se poate constata că, în unele cazuri, în perechea sinonimică sunt antrenate cuvinte din fondul vechi: *scump și iubit* (5), *dorințele și poftele* (27); mai frecvent, neologismul este însoțit de sinonimul său mai vechi: *străvede și distinge* (7), *îmi place și admiru* (8), *scump, precios* (8), *acordul sau armonia* (9), *rușine și desonoare* (9), *bun și nobil* (11), *rece și insensibil* (23), *sufferințele și turmentele* (27), *deliru și rătăcirea* (30).

²⁸ *Ibidem*, p. 486-487.

²⁹ *Ibidem*, p. 487.

³⁰ Silvio Pellegrini, *Iterazioni sinonimiche nella canzone di Rolando*, în „Studi mediolatini e volgari” 1/1953, p. 155-167.

³¹ Th. Elwert, *La dittologia sinonimica nella poesia romanza delle origini et nella scuola poetica siciliana*, în „Bolletino del Centro di studi filologici linguistici siciliani”, 2/1954, p. 157-171; Giovanni Marroni, *Annominazioni ed iterazioni sinonimiche in Juan Manuel*, în „Studi mediolatini e volgari”, 2/1954, p. 57-70; Ferdinando Roselli, *Iterazioni sinonimiche in Tirso de Molina*, „Studi mediolatini e volgari”, 2/1954, p. 239-250; Valeria P. Pizzorusso, *L'iterazione sinonimica in testi prosaistici mediolatini*, „Studi mediolatini e volgari”, 1957, p. 51-73.

În concluzie, se poate afirma că analiza lingvistică a traducerii efectuate la mijlocul secolului al XIX-lea de către D.P.Economu relevă unele trăsături specifice limbii române din acea perioadă. Se constată, în textul studiat, împletirea elementelor vechi și populare cu neologismele, cu preponderența evidentă a celor din urmă.

În ceea ce privește neologismele, prima constatare care se poate face este aceea că ele sunt foarte numeroase, de proveniență în primul rând franceză, dar și italiană; în multe situații ele substituie elementul mai vechi, curent în limbă, dovedind, pe de o parte, un efort susținut de îmbogățire a vocabularului, pe de altă parte, o tendință sau o modă a epocii; uneori acestea se datorează intermediarului în limba franceză care a stat la baza traducerii românești, dar există și situații când confruntarea cu varianta franceză infirmă acest aspect. Uneori ele sunt folosite alternativ cu sinonimele lor mai vechi sau chiar în perechi sinonimice cu acestea, procedeu literar cunoscut încă din latina târzie și preluat de numeroși scriitori aparținând diverselor culturi europene. Multe neologisme se caracterizează prin instabilitate grafică și morfologică. Totuși, în linii mari se poate observa că, deși excesul neologic pare uneori supărător, imprimând textului o oarecare impresie de artificialitate, autorul traducerii se dovedește inspirat în alegerea neologismelor, multe dintre acestea supraviețuind epocii.

Bibliografie

- Hamlet, principele Danemarcei*, dramă în cinci acte și optu părți de la Shakespeare, tradusă de D.P.Economu, București, Imprimeria lui Ferdinand Om, 1855.
- William Shakespeare, *The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark*, in *The Complete Works, The Oxford Shakespeare*, Compact Edition, Clarendon Press, Oxford, 1988.

A Translation into Romanian of *Hamlet, the Prince of Denmark (1855)*

The fragment on which this research focuses, *Hamlet principele Danemarcei*; dramă în cinci acte și optu părți de la Shakespeare, tradusă de D. P. Economu (București: Imprimeria lui Ferdinand Om, 1855) represents one of the first translations into Romanian of *Hamlet*. The translation was done, as the main semantic and lexical features of the language he used show, from a French translation and it generally displays the characteristics of standard nineteenth century Romanian. This is a period characterized by deep linguistic concerns, when the standard was being set and there was intense concern with enriching the vocabulary by borrowing words and meanings from the cultivated languages of the time: French, Italian, and German.

The linguistic analysis of the translation performed in mid nineteenth century by D.P. Economu reveals some features of the Romanian language typical for that period. We notice, in the text analyzed, the fusion of old and folklore elements with neologisms, the latter being predominant. With concern to the neologisms, the first finding that can be established is that their number is very high and they are mainly of French origin, but also of Italian. In many cases, they substitute the common early term in the language, showing, on the one hand, a great effort to enrich the vocabulary, and, on the other hand, a trend or a fashion of the time; occasionally they are due to the fact that the translation was made based on a French version, but there are cases when the comparison with the French version invalidates this explanation. In some cases,

they are used in alternation with their early synonyms or even in synonymic pairs with these, a literary technique known as back as Late Latin and taken over by many writers from various European cultures. Many neologisms are characterized by graphic and morphologic fluctuations. However, in broad lines, one can notice that, although the excessive use of neologisms seems occasionally irritating, giving a touch of artificial perception, the translator is inspired in the choice of neologisms, many of them surviving the period.